

Vrednote v različnih življenjskih obdobjih

PETRA LEŠNIK MUSEK

POVZETEK

Področje razvoja in oblikovanja vrednot je v psihologiji še vedno precej neraziskano. V pričujoči raziskavi nas je zanimalo, kako ocenjujejo pomembnost posameznih vrednot in kompleksnejših vrednotnih skupin osebe v različnih starostnih obdobjih. Pri tem smo izhajali iz hipoteze, da obstajajo med osebami različnih starostnih skupin nekatere pomembne razlike v ocenjevanju posameznih vrednot in širših vrednotnih skupin. V vzorec so bile vključene štiri starostne skupine oseb (starost od 15 do 22 let, od 23 do 35 let, od 36 do 60 let ter nad 60 let). Za merjenje vrednot smo uporabili Muskovo lestvico vrednot (MLV). Dobljeni rezultati raziskave potrjujejo, da je starost pomembna determinanta ocenjevanja vrednot, in kažejo, da obstajajo med osebami štirih starostnih skupin, nekatere statistično pomembne razlike v ocenjevanju posameznih vrednot in kompleksnejših vrednotnih skupin. Najmlajša starostna skupina oseb je v primerjavi z ostalimi tremi skupinami oseb bolj usmerjena k hedonsko-statusnim vrednotam in vrednotam fizične sprostitve. Osebe v drugi starostni skupini (od 23 do 35 let) najbolj cenijo spoznavne vrednote in vrednote zblíževanja. Osebe v ostalih dveh starostnih skupinah pa najvišje vrednotijo tradicionalno-moralne, patriotske vrednote ter vrednote varnosti. Razlike med starostnimi skupinami se pojavljajo tudi v ocenjevanju kompleksnejših vrednotnih skupin (vrednotnih tipov in makrokategorij). Dobljeni rezultati v splošnem potrjujejo določene vrednotne premike pri skupinah različno starih oseb.

ABSTRACT VALUES IN DIFFERENT PERIODS OF LIFE

In psychology the area of developing and forming values remains comparatively unexplored. The research which is described here tries to determine how groups of people of different ages judge the importance of individual values and of complex value groups. We started with the hypothesis that there are significant differences in how people of different age groups assess individual values or wider value groups. The sample covered four age groups (ages 15 to 22, 23 to 35, 36 to 60, and over 60), and in the measurement of values we used the Musek Value Scale. The results confirmed that age is an important element in the assessment of values and indicate that there are some statistically important differences in the assessment of individual values and complex value groups among the people in the four groups. In comparison with the other three groups, the youngest is most oriented towards hedonistic and status values and the values of physical relaxation. The second age group (from 23 to 35) most appreciates values of learning and friendship. The other two age groups value most highly traditional

moral, patriotic and security values. Differences between the age groups are also apparent in the assessment of complex value groups (value types and macrocategories). The results in general confirm that certain shifts in values take place in the different age groups.

1 UVOD

1.1 Razvoj in oblikovanje vrednot

Po svoji naravi so vrednote kompleksen in zapleten fenomen. Povezane so s posameznikovimi spoznavnimi, čustvenimi in motivacijskimi procesi in kot take predstavljajo stičišče različnih psihičnih procesov (funkcij).

V pravem pomenu besede se vrednote pri posamezniku oblikujejo šele v obdobju adolescence, njihovi zametki pa se javljajo že veliko prej. Kot kažejo rezultati nekaterih raziskav, že otroci razvrščajo različne stvari in pojave v vrednotne kategorije (gledano seveda z vidika odraslih). Zelo dobro razlikujejo med bolj in manj lepimi igračami, med tistim, kar je dobro in zaželeno, ter tistim, kar je slabo in nezaželeno. Vrednotijo bodisi tisto, kar jim je všeč in imajo radi (igračice, osebe in druge stvari ter dogajanja), bodisi tisto, kar je prav, se spodobi in je odobravano od drugih (da so pridni, da se ne tepejo, da ubogajo...). Proces vrednotenja torej obsega dva vidika, oba pa se v razvoju javljata že zgodaj. Posameznik razlikuje in kategorizira obdajajoče stvari in pojave na tiste, ki mu vzbujajo ugodje in zadovoljstvo, ali na tiste, ki ustrezajo nekim splošnim normam in pravilom. Kot dobro ocenjuje tisto, kar ima rad, mu je všeč in ga čustveno privlači, kot dobro pa je zanj tudi tisto "kar je prav in kar se mora". Iz obeh temeljnih vidikov vrednot izhaja znana delitev vrednot na vrednote kot dobrine in vrednote kot merila. Prve so močno povezane z nekaterimi posameznikovimi potrebami in doživljanjem ugodja, medtem ko druge predstavljajo nekakšen moralni imperativ, ki zapoveduje, kaj se sme in mora in kaj ne. Te vrednote so v primerjavi s prvimi bolj povezane z etičnimi načeli, moralnim kodeksom in kulturnimi normami.

Razvoj vrednot je pod močnim vplivom družbenih in kulturnih dejavnikov, ki posredujejo zaželeno načine presojanja, vrednotenja in ravnanja v nekem družbenem okolju. Poleg tega pa je njihov razvoj odvisen tudi od posameznikove osebnosti in njegovih izkušenj. Med osebnostnimi dejavniki velja izpostaviti zlasti posameznikov spoznavni, čustveni in socialni razvoj, razvoj moralnega presojanja in motivacije. Vsak izmed njih prispeva k oblikovanju posameznih vrednot, kot tudi k oblikovanju kompleksnejšega sistema vrednot.

Pomemben pogoj za nastanek vrednot predstavljajo posameznikove zmožnosti formalno-logičnega mišljenja in sicer določena stopnja abstrakcije in generalizacije v mišljenju. Šele prehod od konkretno-logičnega na formalno-logično mišljenje namreč omogoča nastanek pravih abstraktnih in posplošenih pojmov. Mladostnik na stopnji formalno-logičnega mišljenja že lahko razmišlja o stvareh, s katerimi sam nima konkretnih, aktualnih izkušenj. Pri razmišljanju in presojanju se mu zato, da pride do določenih zaključkov in ugotovitev, ni potrebno več opirati na konkretne primere. Uporablja lahko abstraktne predpostavke in si oblikuje raznovrstne miselne konstrukte, med njimi pa so tudi vrednote.

1.2 Vrednote kot stabilen in spremenljiv fenomen

V literaturi je med različnimi avtorji močno zastopano prepričanje, da so vrednote po svoji naravi relativno stabilen in trajen fenomen. Stabilnost vrednot naj bi se pri posameznikih javljala nekako po trinajstem letu starosti (Zupančič in Justin, 1991). Izhajajoč iz pojmovanja vrednot kot prepričanj o tem, kaj je za nas zaželeno, pomembno in vredno in si zato za njihovo doseganje zelo prizadevamo, ne gre oprekati relativni stabilnosti in trajnosti vrednot, hkrati pa je ni mogoče upoštevati v absolutnem smislu. Različni avtorji (Rokeach, 1973; Kilby, 1993; Musek, 1993) namreč ugotavljajo, da se lahko vrednote in vrednotne hierarhije pod vplivom različnih dejavnikov tudi spremenijo. Njihove spremembe navadno niso hipne, čeprav se vseeno dogaja, da daje posameznik prednost nekateri(m) vrednoti(am) pred ostalimi lahko le za krajše časovno obdobje. Te spremembe so običajno povezane s specifično strukturo posameznikove življenjske situacije, in ko se le-ta spremeni, se spremenijo tudi prevladujoče vrednote. Zanimivo je, da se spremembe ne dogajajo samo na nivoju posameznih vrednot, temveč tudi na nivoju vrednotnih hierarhij, kot tudi na drugih nivojih sistema vrednot.

Stabilnost oz. trajnost vrednot je po Rokeachevem mnenju (1973) posledica procesa učenja vrednot. Poteka po principu vse ali nič in izolirano od učenja ostalih vrednot. Posameznik si vrednot ne pridobi delno (v večji ali manjši meri). Ne uči se, da je zaželeno in pomembno nekaj ljubezni, moralnosti, miru na svetu ..., pač pa se uči vrednot kot absolutnih, izoliranih kategorij. S tem pa pridobijo vrednote značaj popolnosti in pregnantnosti ter so vedno nekaj pozitivnega (Musek, 1982).

Ko sledimo razvoju vrednot, je potrebno omeniti tudi proces njihovega medsebojnega primerjanja in "tehtanja". Tega je mogoče opaziti že pri otrocih, ki s starostjo vedno bolj aktivno posegajo v okolje. S tem se širi področje njihovih dejavnosti in možnosti soočanja s situacijami, v katerih je navadno prisotnih več vrednot. Med njimi so opazna večja ali manjša razhajanja. V takšnih situacijah otrok različne (nasprotujoče si) vrednote med seboj primerja in "tehta". Tiste, ki so zanj pomembnejše, pridobivajo na pomenu, medtem ko ga manj pomembne izgubljajo. Vzpostavi se hierarhija vrednot oz. kot pravi Rokeach (1973) hierarhično urejen sistem, v katerem naj bi bila vsaka vrednota urejena glede na relativno pomembnost ostalih vrednot. Prevladujoče med njimi praviloma bolj usmerjajo posameznikovo obnašanje in nedvomno postanejo pomemben element v polju osebnostnih dinamizmov.

1.3 Vrednote v življenju

Vrednote imajo svojo notranjo dinamiko. Kljub temu da se oblikujejo in razvijajo že od obdobja otroštva dalje ter kažejo tendenco k relativni stabilnosti, številni avtorji opozarjajo, da v daljših časovnih obdobjih prihaja do sprememb tudi v posameznikovi vrednotni orientaciji in hierarhiji. V primerjavi s stališči, preferencami in interesi so vrednote relativno bolj stabilne in trajne, a navkljub temu v nekem časovnem obdobju spremenljive. Različni avtorji (Brim, 1981; Conley, 1985; po Wrightsman, 1994a) izpostavljajo pomen posameznikovih vrednot kot tistih elementov strukture osebnosti, ki naj bi botrovali pomembnejšim posameznikovim spremembam v njegovem kasnejšem življenju. Razvoj vrednot, ki je del kompleksnejšega razvoja posameznikove osebnosti, poteka celo življenje. Pri človeku, ki prehaja skozi različna razvojna obdobja, ki tako ali drugače "zaznamujejo" njegovo osebnost, je mogoče tudi na področju vrednot slediti nekim razvojnim značilnostim.

Primerjave med različnimi raziskovalnimi rezultati napeljujejo na ugotovitev, da se v zapaženih vrednotnih premikih kažejo nekatere zakonitosti. Tako naj bi se posamezniki v mlajšem obdobju usmerjali k hedonskim vrednotam, za tem naj bi pomembnejše postajale vrednote doseganja, uspešnosti in moči (statusne vrednote), potem vrednote odgovornosti in dolžnosti (moralne vrednote) ter nazadnje vrednote osebnega uresničevanja, rasti in izpolnitve (Musek, 1993).

Sistematičnega empiričnega proučevanja in ugotavljanja sprememb vrednot in vrednotnih usmeritev v daljših časovnih obdobjih je malo. K temu v pomembni meri prispevajo metodološke težave, na katere naletimo, ko želimo proučevati zakonitosti razvoja in spreminjanja vrednot. Zelo zahtevno je namreč longitudinalno spremljanje in ugotavljanje razvoja vrednot v daljšem časovnem obdobju. Potrebne bi bile večdesetletne študije, ki jih na tem področju raziskovanja vrednot zaenkrat še ni. Avtorji, ki jih omenjena problematika zanima, se zato usmerjajo v ugotavljanje razlik v vrednotah in vrednotnih orientacijah med različnimi starostnimi skupinami. V literaturi zasledimo nekaj tovrstnih študij. V njih avtorji potrjujejo, da je starost ena od pomembnih determinant naših vrednot in splošnejše vrednotne naravnosti.

2 PROBLEM

V raziskavi nas je zanimalo, ali obstaja povezanost med ocenjevanjem vrednot in starostjo. Želeli smo ugotoviti, ali se med skupinami oseb različnih starosti pojavljajo razlike v ocenjevanju vrednot in širših vrednotnih skupin.

3 PREDVIDEVANJA

V skladu z različnimi teoretičnimi in empiričnimi ugotovitvami smo predvidevali, da se bo starost potrdila kot pomembna determinanta ocenjevanja vrednot. Med skupinami različno starih oseb smo pričakovali razlike v ocenjevanju vrednot in vrednotnih skupin.

4 METODA

4.1 Vzorec

V vzorec so vključene štiri skupine oseb različnih starosti in obeh spolov. Starost preizkušancev se giblje v razponu od 15 do 83 let. V skupini najmlajših oseb prevladujejo dijaki in študentje, v ostale skupine pa so vključene osebe različnih poklicev. Strukturo vzorca prikazuje spodnja tabela:

Tabela 1: Frekvenčna distribucija oseb v vzorcu

Skupina	Frekvenca	Procent
od 15 do 22 let	236	31,3
23-35	189	25,1
36-60	265	35,2
nad 60 let	63	8,4
Vsota	753	100,0

4.2 Raziskovalni načrt in spremenljivke

Raziskavo smo oblikovali kot kombinacijo korelacijskega in multivariantnega raziskovanja strukture odvisnih spremenljivk (vrednot in vrednotnih kategorij) in njihovega odnosa do starosti kot neodvisne spremenljivke. Vrednotne kategorije smo merili s faktorskimi točkami, ki reprezentirajo ustrezne faktorske dimenzije.

4.3 Instrument

Za merjenje vrednot smo uporabili Muskovo lestvico vrednot (MLV) (Musek, 1994), ki obsega 54 različnih vrednot. Preizkušanci so ocenjevali njihovo pomembnost z vrednostmi od 1 do 100. Za orientacijo so imeli podano sidrno vrednoto z vnaprej določeno vrednostjo 50.

4.4 Postopek

V večini primerov je bila lestvica skupinsko aplicirana. Le nekateri preizkušanci iz skupine najstarejših oseb so lestvico reševali individualno.

5 REZULTATI in DISKUSIJA

5.1 Nivo posameznih vrednot

Tabela 2: Korelacije med ocenami posameznih vrednot in starostjo

Vrednota	Starost	Vrednota	Starost
POŠTEN	,3751**	DENAR	-,1288**
DRUŽAB	-,2374**	NAPREDEK	,0756*
OTROCI	,2871**	SAMOIZP	-,1665**
NARAVA	,2188**	ZDRAVJE	,0227
ZNANJE	,0600	PROSTI_Č	-,3116**
DOBROTA	,2024**	NAC_ENAK	,1056**
DELAV	,2421**	PRIVLAČ	-,2012**
DOLGO_Ž	,1196**	VZN_ŽIV	-,3358**
UGLED	-,0325	VARNOST	,0810*
PARTNER	-,0392	DRUŽ_SR	,0953**
SVOBODA	,0300	POČITEK	,0245
MORALA	,3099**	PRAVICA	,1874**
SLOGA	,2524**	HRANA	-,1225**
POKLIC	-,1271**	PRIJAT	-,1875**
ŠPORT	-,2868**	MODROST	-,0580
VERA	,2207**	ENAKOST	,0734*
UDOBNO	-,1595**	NAR_PON	,2490**
PATRIOT	,2852**	SLAVA	-,1387**
ZAKONI	,2636**	PROSTO_G	-,1859**
SOLIDAR	,1016**	ZABAVA	-,3118**
LEPOTA	-,0536	UPANJE	-,1637**
MIR	,1526**	LJUBEZ	-,2352**
USTVAR	-,0961**	RESNICA	-,0229
ZVESTOBA	,0615	RED	,2056**
KULTURA	,0583	UMETNOST	,0259
SPOLNOST	-,2726**	POLIT	-,0318
MOČ	-,1483**	REKORD	-,2060**

Legenda: * - pomembnost na 0.05 nivoju

** - pomembnost na 0.01 nivoju

V tabeli vidimo, da se med ocenami vrednot in starostjo pojavlja veliko število statistično pomembnih povezav (enainštirideset). Najvišje pozitivne korelacije s starostjo zasledimo pri vrednotah: moralna načela, poštenost, ljubezen do otrok, ljubezen do domovine in spoštovanje zakonov, kar pomeni, da jih starejše osebe v primerjavi z mlajšimi ocenjujejo kot bolj pomembne. Najvišje negativne korelacije s starostjo opazimo pri vrednotah: šport in rekreacija, prosti čas, vznemirljivo življenje in dobri spolni odnosi. Te vrednote pa v svoji vrednotni hierarhiji ocenjujejo za bolj pomembne mlajše osebe. Dobljene rezultate lahko primerjamo z rezultati nekaterih drugih avtorjev. Pogačnik (1987) je s svojo lestvico 22 vrednot ugotovil, da starejše osebe bolj cenijo: spoštovanje družbenih načel, poklic, otroci, medtem ko mlajši bolj cenijo nove izkušnje, razumevanje s starši in prijateljstvo. Musek (1993) je v svoji raziskavi z lestvico 37 vrednot potrdil, da s starostjo narašča pomen vrednot upanje, upada pa pomen zabave, vznemirljivega življenja, družabnosti, spolnosti, poklica, napredka, samoizpopolnjevanja in še nekaterih. Primerjava različnih rezultatov pokaže na nekatera ujemanja, hkrati pa tudi na nekatere razlike. Te so v veliki meri odraz različnih vzorcev oseb, vključenih v raziskavo, kot tudi posledica uporabe različnih instrumentov za merjenje vrednot (različnih lestvic in načinov ocenjevanja vrednot).

Zanimivo je, da dobljeni korelacijski koeficienti niso visoki. Večina med njimi namreč kaže na zmerno ali nizko stopnjo povezanosti med starostjo in ocenami vrednot. Pri tem pa ne moremo mimo dejstva, da je v vzorec vključenih veliko število oseb (753) in zato že nižji korelacijski koeficienti kažejo na pomembno povezanost starosti z ocenami vrednot. Le malo verjetno je, da bi bili ugotovljeni koeficienti korelacije na takšnem številu oseb lahko le plod slučajnih nihanj. Ker dobljeni korelacijski koeficienti niso nujno odraz čistih povezav med starostjo in ocenami posameznih vrednot, temveč so lahko kontaminirani tudi z vplivi nekaterih drugih spremenljivk, nam služi ugotovljena starostna tendenca ocenjevanja vrednot le v orientacijo. Čiste učinke med ocenami vrednot in starostjo pa smo želeli dobiti z diskriminantno analizo.

Na nivoju posameznih vrednot nam ta analiza izloči tri diskriminantne funkcije. Dve med njimi sta statistično pomembni (tabela 3).

Tabela 3: Rezultati izločenih diskriminantnih funkcij starostnih skupin

Funk.	Last.vred.	% variance	Kum. %	Kanonična korelacija	Po funk.	Wilksov Lambda	Hi - kvadrat	df	Nivo pom.
					: 0	,426284	614,760	48	,0000
1	,9482	82,57	82,57	,6976	: 1	,830491	133,917	30	,0000
2	,1776	15,47	98,04	,3884	: 2	,978008	16,033	14	,3114
3	,0225	1,96	100,00	,1483	:				

Lastne vrednosti diskriminantnih funkcij v zgornji tabeli kažejo, da ima prva latentna dimenzija v primerjavi z drugo večjo moč razlikovanja. Pojasnjuje namreč 82,57 odstotka variance. Druga diskriminantna funkcija pa pojasnjuje le še 15,47 odstotka variance.

Vrednosti obeh diskriminantnih funkcij za vsako starostno skupino prikazuje tabela skupinskih centroidov (tabela 4). Iz dobljenih vrednosti razberemo, kakšna je smer razlikovanja prve in druge diskriminantne funkcije.

Tabela 4: Skupinski centroidi glede na izloženi diskriminantni funkciji

Skupina	Funk.1	Funk.2
1	-1,29576	-,04922
2	,04617	-,62247
3	,84961	,21406
4	1,16401	1,17927

Dobljeni rezultati kažejo, da prva diskriminantna funkcija najbolj ločuje prvo in četrto starostno skupino oz. skupino najstarejših in skupino najmlajših oseb v vzorcu. Njene vrednosti za vse štiri skupine kažejo, da se s starostjo spreminja linearno. Iz skupinskih centroidov za drugo diskriminantno funkcijo vidimo, da le-ta najbolj ločuje četrto od druge starostne skupine oz. skupino najstarejših oseb od skupine oseb, starih 23 do 35 let.

Kaj dobljeni rezultati pomenijo na nivoju ocenjevanja posameznih vrednot, vidimo šele iz prikaza standardiziranih koeficientov med ocenami vrednot in obema diskriminantnima funkcijama (tabela 4). V tabeli so prikazane vrednosti koeficientov za 16 vrednot, ki jih, kot je pokazala analiza, starostne skupine oseb najbolj različno ocenjujejo.

Tabela 4: Rotirani standardizirani koeficienti obeh diskriminantnih funkcij

Vrednota	Funk.1	Funk.2
ŠPORT	-,36513*	-,16225
POŠTEN	,35328*	-,13332
LJUBEZ	-,30510*	-,21920
OTROCI	,30255*	,04944
VZN_ŽIV	-,24534*	,01835
NARAVA	,24249*	,08975
PROSTI_Č	-,21649*	-,15193
PATRIOT	,03014	,65890*
DENAR	-,07396	,47193*
UPANJE	-,05285	-,38385*
ZDRAVJE	,20597	-,34150*
DOLGO_Ž	,11793	,33274*
ZABAVA	-,24265	,31913*
SOLIDAR	,20966	-,29824*
MORALA	,19132	,27087*
SPOLNOST	-,08640	-,16881*

Legenda: * - označuje večji korelacijski koeficient med spremenljivko in diskriminantno funkcijo

Standardizirani koeficienti v zgornji tabeli nakazujejo strukturo obeh diskriminantnih funkcij. Iz njihovih predznakov vidimo, da je le-ta pri obeh funkcijah bipolarna. Prvo diskriminantno funkcijo najbolj opisujejo vrednote: šport in rekreacija, ljubezen, vznemirljivo življenje in prosti čas na eni strani ter vrednote poštenost, ljubezen do otrok in sožitje z naravo na drugi strani. Ob upoštevanju rezultatov grupnih centroidov (tabela 3), ki kažejo na linearno spreminjanje prve diskriminantne funkcije s starostjo, vidimo, da ocenjevanje športa, ljubezni, vznemirljivega življenja in prostega časa s starostjo upada. Pomen poštenosti, ljubezni do otrok in sožitja z naravo pa s starostjo narašča. Koeficienti druge diskriminantne funkcije, ki najbolj ločuje osebe v drugi

starostni skupini od skupine najstarejših oseb (tabela 3), kažejo, da se ti dve starostni skupini najbolj razlikujeta v ocenjevanju patriotizma, denarja, dolgega življenja, zabave in morale - vrednot, ki jih najbolj cenijo najstarejši - in vrednot: upanje v prihodnost, zdravje, tovarištvo in solidarnost ter spolnost. Te pa po rezultatih sodeč najbolj cenijo osebe, stare od 23 do 35 let.

Za skupino najmlajših oseb, starih od 15 do 22 let, ki jo lahko označimo za skupino mladostnikov, je kot kažejo rezultati najbolj značilno visoko vrednotenje: vznemirljivega življenja, ljubezni, športa, prostega časa, pa tudi spolnosti, upanja, zdravja in solidarnosti (tako je za drugo starostno skupino). To so vrednote čutnega in socialnega hedonizma, povezane z neposrednim užitek, ugodjem in zadovoljstvom. Vrednotne preference oseb v drugi starostni skupini (starost od 23 do 35 let) kažejo, da ta skupina oseb za pomembne ocenjuje stvari, povezane z ideali osebnosti in etike - zdravje, tovarištvo in solidarnost. Visoko ocenjevanje upanja v prihodnost ter spolnosti pa je lahko odraz njihove časovne razpetosti med sedanostjo, v kateri je pomembno zadovoljevanje fizičnih, telesnih potreb, ter prihodnostjo, za katero gojijo upanje. Dobljeni rezultati se razlikujejo od rezultatov nekaterih drugih raziskav. Musek (1993) je na primer z enako lestvico vrednot ugotovil, da se osebe v tem starostnem obdobju bolj usmerjajo k vrednotam doseganja, uspešnosti in moči. Na tovrstno naravnost naših preizkušancev pa iz naših rezultatov ni mogoče sklepati. Na vprašanje, kaj je vzrok, enoznačno ne moremo odgovoriti. Slika vrednotne naravnosti oseb v tem starostnem obdobju bo postala jasnejša šele z upoštevanjem rezultatov na kompleksnejših ravneh vrednotnega prostora. Iz zaželenosti posameznih vrednot namreč težko sklepamo o kompleksnejši vrednotni naravnosti oseb.

Rezultati diskriminantne analize odkrivajo zanimivo značilnost v ocenjevanju vrednot pri osebah obeh najstarejših starostnih skupin. Obe skupini oseb vrednote: ljubezen do otrok, sožitje z naravo, poštenost, moralna načela, dolgo življenje, ljubezen do domovine in denar precej podobno ocenjujejo. Dobljeni rezultati so do neke mere skladni z rezultati nekaterih študij, usmerjenih v problematiko podobno naši. Pri tem pa je poleg že omenjenih dejstev (različne lestvice vrednot), ki jih je potrebno upoštevati, ko primerjamo različne rezultate, težava tudi v tem, da se različni avtorji pri razvrščanju oseb v starostna obdobja poslužujejo različnih razvojnih periodizacij.

Poleg nivoja posamičnih vrednot je smiselno pogledati, ali obstajajo razlike tudi v ocenjevanju kompleksnejših vrednotnih skupin, npr. v vrednotnih orientacijah, tipih ali makrokategorijah vrednot. Rezultati različnih raziskav (Pogačnik, 1987; Kilby, 1993; Musek, 1993; Schwartz, 1992) kažejo, da ljudje vrednote ocenjujemo kot med seboj povezane in ne kot izolirane pojave. S tem pa naredimo premik od nivoja posameznih vrednot na nivo obsežnejših vrednotnih kategorij.

V pričujoči raziskavi smo vrednotno strukturo ugotavljali s faktorsko analizo, ki je potrdila obstoj desetih vrednotnih orientacij, štirih vrednotnih tipov in dveh makrokategorij. Njihovo povezanost s starostjo in morebitne razlike v ocenjevanju med osebami različnih starostnih skupin si v naslednjih podpoglavjih oglejmo podrobneje.

5.2 Nivo vrednotnih orientacij

Tabela 5: Korelacije vrednotnih orientacij s starostjo

Vrednotna orientacija	Starost
HEDONSKO-STATUSNA	-,2918**
TRADICIONALNO -MORALNA	,4313**
SOCIETALNO-DEMOKRATSKA	,0421
SPOZNAVNA	-,1404**
K ZBLIŽEVANJU	-,2364**
KULTURNA	,0193
PATRIOTSKA	,2365**
K VARNOSTI	,1725**
FIZIČNE SPROSTITVE	-,1441**
POKLIC nasproti VERI	-,0461

Legenda: ** - pomembnost na nivoju 0.01

Izmed desetih vrednotnih orientacij jih sedem pomembno korelira s starostjo. Vidimo, da tradicionalno-moralna, patriotska orientacija ter orientacija k varnosti s starostjo pomembno pozitivno korelirajo, kar kaže, da jih višje ocenjujejo starejše osebe. Negativna smer povezanosti pri hedonsko-statusni in spoznavni orientaciji, pri orientaciji k zbliževanju in k fizični sprostitvi pa nakazuje, da so k tem vrednotam bolj naravnane mlajše osebe. Vzorec vključuje različne starostne skupine, zato je zanimivo osvetliti bistvene razlike v ocenjevanju vrednotnih orientacij med njimi.

Diskriminantna analiza na nivoju vrednotnih tipov izloči tri diskriminantne funkcije, med katerimi sta dve statistično pomembni. Njunjo moč razlikovanja odčitamo v spodnji tabeli.

Tabela 6: Rezultati izločenih diskriminantnih funkcij starostnih skupin

Funk.	Last.vred.	% variance	Kum. %	Kanonična korelacija	Po funkc.	Wilksov Lambda	Hi - kvadrat	df	Nivo pom.
					: 0	,479591	533,112	21	,0000
1	,8876	89,49	89,49	,6857	: 1	,905268	72,205	12	,0000
2	,1007	10,15	99,64	,3025	: 2	,996439	2,588	5	,3114
3	,0036	,36	100,00	,0597	:				

Diskriminantna analiza kaže, da se med skupinami različno starih oseb pojavljajo razlike v ocenjevanju sedmih vrednotnih orientacij. V spodnji tabeli vidimo, katere orientacije so to.

Tabela 7: Rotirani standardizirani koeficienti obeh diskriminantnih funkcij

Vrednotna orientacija	Funk.1	Funk.2
HEDONSKO-STATUSNA	,82499*	,19600
TRADICIONALNO- MORALNA	-,72697*	,35351
K VARNOSTI	-,36419*	,07783
FIZIČNE SPROSTITVE	,25807	-,15035
PATRIOTSKA	,01414	,74533*
K ZBLIŽEVANJU	,13704	-,60402*
SPOZNAVNA	,18072	-,20565*

Legenda: * - označuje večji korelacijski koeficient med spremenljivko in diskriminantno funkcijo

Tabela 8: Skupinski centriodi

Skupina	Funk.1	Funk.2
1	1,18851	-,35351
2	-,11360	-,49114
3	-,74701	,40410
4	-,98889	1,12068

Tabela 7 prikazuje strukturo obeh diskriminantnih funkcij. Orientacije hedonsko-statusnih vrednot, tradicionalno-moralnih vrednot, vrednot fizične sprostitve in vrednot usmerjenosti k varnosti najbolj korelirajo s prvo diskriminantno funkcijo. Iz tabele skupinskih centroidov (tabela 8) razberemo, da ta diskriminantna funkcija odraža linearne razlike med starostnimi skupinami, da torej pomen hedonsko-statusnih vrednot in vrednot fizične sprostitve s starostjo upada, medtem ko pomen tradicionalno-moralnih vrednot in vrednot, ki kažejo usmerjenost k varnosti, s starostjo narašča.

Drugo diskriminantno funkcijo opisujejo tri vrednotne orientacije. Orientacija patriotskih vrednot, ki je najbolj izražena pri skupini najstarejših oseb, ter orientaciji vrednot zблиževanja in spoznavnih vrednot. Ti sta, kot kažejo vrednosti skupinskih centroidov, najbolj cenjeni pri skupini oseb, starih od 23 do 35 let (druga starostna skupina).

Povzemanje rezultatov kaže, da sta pri skupini mladostnikov v ospredju hedonsko-statusna orientacija in orientacija k fizični sprostitvi, s čimer tudi na hierarhično višjem nivoju strukture vrednot potrdimo usmerjenost teh oseb k stvarjem, ki prinašajo zadovoljstvo in ugodje. V vrednotnih naravnostih adolescentov so prevladujoče vrednote tiste, ki so povezane z njihovimi potrebami in doživljanjem ugodja. Ob tem se lahko vprašamo, ali niso morda nekatere značilnosti mladostniškega vedenja, kot na primer močna potreba po zabavi, nagnjenost k iskanju vznburjenja in novih nenavadnih doživetjih (Furlan, 1981, po Coleman in Hendry, 1990), refleksija te njihove vrednotne naravnosti.

V vrednotni naravnosti oseb v drugi starostni skupini se lepo odražajo nekatere značilnosti Eriksonove razvojne stopnje intimnosti in vzajemnosti nasproti izolaciji. Posamezniki so v tem življenjskem obdobju usmerjeni v oblikovanje partnerstva in družine, kar od njih zahteva, da se preusmerijo v odkrivanje potreb drugega človeka (Erikson, 1943, po Wrightsman, 1994a). Pomembne postanejo vrednote družinskega in partnerskega življenja, ki označujejo težnjo k zблиževanju z drugimi. Poleg tovrstne naravnosti pri tej skupini oseb zasledimo tudi izrazitejšo spoznavno usmeritev. Dobljeni rezultati se v tem skladajo z Rokeachevimi ugotovitvami (1973) o povezanosti spoznavnih vrednot s starostjo v obliki obrnjene u-krivulje. Nasprotujejo pa splošno razširjenim prepričanjem o visoki zaželenosti teh vrednot pri najstarejši skupini oseb.

Orientaciji k varnosti ter k tradicionalno-moralnim vrednotam sta najbolj prisotni pri skupinah najstarejših oseb. Tudi tu najdemo določene podobnosti z Eriksonovo razvojno stopnjo ustvarjalnosti nasproti stagnaciji. Starejše osebe, za katere predpostavljamo, da so že uresničile določene zastavljene cilje v svojem življenju (so se poročile, ustvarile družino, dosegle uspehe in položaj v svojem poklicu), so močno usmerjene k spoštovanju tradicionalnih moralnih in etičnih norm ter idealov. V njihovi pripravljenosti žrtvovanja lastnih interesov na račun upoštevanja potreb, vrednot in interesov večjega števila ljudi (tj. širše skupnosti) lahko prepoznamo nekatere elemente Eriksonove ustvarjalnosti (Erikson, 1975, po Wrightsman, 1994a).

5.3 Nivo vrednotnih tipov

Vrednotni tipi so v primerjavi z vrednotnimi orientacijami splošnejšega značaja, saj združujejo večje število vrednot. Strukturna analiza (faktorska analiza) je potrdila štiri vrednotne tipe. Njihovo povezanost s starostjo pa prikazuje spodnja tabela.

Tabela 9: Korelacije vrednotnih tipov s starostjo

Vrednotni tip	Starost
HEDONSKO-STATUSNI	-,3505**
MORALNI	,2278**
IZPOLNITVENI	-,1185**
POTENČNO-PATRIOTSKI	,4505**

Legenda: ** - pomembnost na nivoju 0.01

Zanimivo je, da vsi štirje vrednotni tipi s starostjo pomembno korelirajo. Hedonsko-statusni in izpolnitveni tip negativno, vrednotna tipa moralnih in potenčno-patriotskih vrednot pa pozitivno. Najvišja korelacijska koeficienta s starostjo zasledimo pri potenčno-patriotskem in hedonsko-statusnem tipu vrednot. Pri obeh ostalih tipih sta vrednosti koeficientov precej nižji.

Razlike med štirimi starostnimi skupinami v ocenjevanju vrednotnih tipov smo ugotavljali z diskriminantno analizo. Ta je tudi v tem primeru izločila tri diskriminantne funkcije, od katerih sta dve statistično pomembni (tabela 10).

Tabela 10: Rezultati diskriminantnih funkcij starostnih skupin

Funk.	Last.vred.	% variance	Kum. %	Kanonična korelacija	Po funk.	Wilksov Lambda	Hi - kvadrat	df	Nivo pom.
1	,6680	87,18	87,18	,6328	: 0	,545868	440,110	12	,0000
2	,0978	12,76	99,95	,2985	: 1	,910528	68,142	6	,0000
3	,0004	,05	100,00	,0203	: 2	,999587	,300	2	,8605

Tabela 11: Rotirani standardizirani koeficienti obeh diskriminantnih funkcij

Vrednotni tip	Funk. 1	Funk. 2
HEDONSKO-STATUSNI	,87290*	-,13272
MORALNI	-,65367*	,05577
PATRIOTSKO-POTENČNI	-,05984	1,00919*
IZPOLNITVENI	,12100	-,19361*

Legenda: * - označuje večji korelacijski koeficient med spremenljivko in diskriminantno funkcijo

Tabela 12: Skupinski centriodi

Skupina	Funk.1	Funk.2
1	,94539	-,52791
2	-,25505	-,41842
3	-,51533	,47685
4	-,62335	1,25440

Strukturo obeh diskriminantnih funkcij prikazuje tabela 10, v kateri vidimo, da prvo funkcijo najbolj opisujeta hedonsko-statusni in moralni tip vrednot. Ob upoštevanju vrednosti skupinskih centroidov (tabela 12) vidimo, da se njun pomen s starostjo linearno spreminja, kar pomeni, da pomen hedonsko-statusnega tipa s starostjo upada, medtem ko postajajo vrednote moralnega tipa s starostjo vse bolj cenjene. Pri drugi diskriminantni funkciji, ki je po rezultatih skupinskih centroidov (tabela 12) sodeč ravno tako linearna funkcija starosti, pa je prevladujoč tip patriotsko-potenčnih vrednot. Njegov pomen s starostjo narašča.

Rezultati korelacij in diskriminantnih analiz potrjujejo močnejšo nagnjenost mladostnikov k hedonsko-statusnemu tipu vrednot, v manjši meri pa tudi k izpolnitvenemu tipu vrednot. Rezultati dopolnjujejo njihovo predhodno ugotovljeno podobo ocenjevanja vrednot - izrazito naravnost k vrednotam, vezanim na neposredna zadovoljstva, dobrine in dosežke oz. močno prizadevanje po doseganju faktičnih vrednot (Kilby, 1993). Poleg teh vrednot močno cenijo še vrednote, zajete v izpolnitvenem tipu, kar je v nasprotju z nekaterimi ugotovljenimi starostnimi tendencami spreminjanja vrednot, po katerih naj bi bil tovrstni vrednotni tip v ospredju vrednotne naravnosti starejših ljudi. Spoznavni vrednotni tip cenijo tudi osebe med 23 in 35 letom starosti. Ker gre za skupino vrednot (modrost, kultura, umetnost, spoznavanje resnice), ki predstavljajo ideale človeške kulture in omike in se jim v vsakdanosti lahko le bolj ali manj približujemo, je mogoče v ozadju stremeljenja obeh starostnih skupin k tem vrednotam prepoznati nekakšen idealizem.

Najstarejši skupini oseb postavljata v ospredje moralni in potenčno-patriotski tip vrednot, kar kaže, da postajajo s starostjo posamezniki vedno bolj usmerjeni k normativnim vrednotam. Te zadevajo tisto "kar je prav" in "kar se mora". Za osebe v tem starostnem obdobju je pomembno spoštovanje moralnih in etičnih načel. Močno je prisoten čut dolžnosti in odgovornosti. Osrednje mesto v vrednotenju imajo tradicionalne predstave o človeški etiki, njihovo upoštevanje pa omogoča tako posamezniku kot družbi doseganje stabilnosti ter predvidljivosti. Poleg moralnega tipa vrednot je zlasti pri najstarejši skupini oseb (tabeli 11, 12) mogoče zaslediti preferiranje patriotsko-potenčnega tipa vrednot, kar kaže, da tem osebam veliko pomeni spoštovanje zakonov, red in disciplina, hkrati pa postane izrazitejši tudi njihov domovinski čut. Podobne izsledke najdemo tudi v študijah nekaterih drugih avtorjev. Musek (1993) na primer poroča, da patriotizem s starostjo narašča, Glenn (1974, po Wrightsman, 1994b) pa ugotavlja, da s starostjo postavlja ljudje tudi bolj konzervativni. Le domnevamo lahko, ali ni mogoče močnejše preferiranje patriotsko-potenčnih vrednot tudi odraz konzervativizma.

5.4 Nivo vrednotnih makrokategorij

V zadnjem sklopu rezultatov si oglejmo še najsplošnejši nivo vrednotnega prostora - nivo obeh makrokategorij. Dionizična makrokategorija obsega vrednote hedonsko-statusnega tipa in del vrednot izpolnitvenega tipa, apolonska pa vrednote moralnega, patriotsko-potenčnega ter nekaj vrednot izpolnitvenega tipa. Povezanost obeh makrodimenzij s starostjo prikazuje naslednja tabela.

Tabela 13: Korelacije vrednotnih makrokategorij s starostjo

Vrednotni makrokategoriji	Starost
DIONIZIČNA	-,3526**
APOLONSKA	,3508**

Legenda: * * - pomembnost na nivoju 0.01

Obe makrokategoriji vrednot s starostjo pomembno korelirata. Pozitivna povezanost se potrdi pri dionizični, negativna pa pri apolonski skupini vrednot.

Pomemben vpliv starosti na ocenjevanje obeh makrokategorij potrdi tudi analiza variance (tabela 14).

Tabela 14: Vpliv starosti na ocenjevanje obeh makrokategorij (df = 3;724)

Vrednotna makrokategorija	Hipotet. sr.kvad.	Napaka sr.kvad.	F-test	Pomemb.
DIONIZIČNA	41,66219	,78347	53,17671	,0000*
APOLONSKA	31,96446	,84673	37,75069	,0000*

Legenda: * - statistična pomembnost

Tabela 15: Aritmetične sredine obeh makrokategorij po starostnih skupinah

Skupina	DIONIZIČNA	APOLONSKA
1	,63895	-,51036
2	-,20208	,00972
3	-,33550	,32751
4	-,38558	,51615

Iz sredin obeh makrokategorij vrednot je razvidno, da pomen dionizične s starostjo upada, pri čemer sledimo najprej hitremu, za tem pa vse manjšemu upadu. Skoraj zrcalna podoba pa je razvidna v ocenjevanju apolonske makrokategorije vrednot. Najnižji pomen apolonskih vrednot opazimo v skupini najmlajših oseb, medtem ko s starostjo njen pomen vse bolj narašča.

6 ZAKLJUČNE MISLI

Rezultati raziskave potrjujejo zastavljeno hipotezo o vplivu starosti na ocenjevanje vrednot. Z multivariantnimi analizami smo ugotovili, da obstaja pomembna povezanost med starostnimi skupinami ter ocenami vrednot in vrednotnih dimenzij. To napeljuje k ugotovitvi, da se vrednote kljub relativni stabilnosti v posameznikovem življenju tudi spreminjajo in je zato v določenih obdobjih posameznikovega razvoja mogoče slediti nekaterim vrednotnim premikom. Iz dobljenih rezultatov je razvidno, da se vrednote in vrednotne dimenzije, ki jih bolj preferirajo posamezne starostne skupine, nanašajo na različna področja človekovega delovanja. Rezultati kažejo, da je najmlajša skupina oseb (mladostniki) v primerjavi z ostalimi tremi skupinami bolj usmerjena k hedonsko-statusnim vrednotam in k vrednotam fizične sprostitve. S starostjo pa postajata pomembnejši kategoriji spoznavnih vrednot in vrednot zbliževanja, ki jih najbolj cenijo osebe, stare od 23 do 35 let. Prioriteto tradicionalno-moralni orientaciji vrednot, orientaciji k

varnosti in patriotskim vrednotam dajeta starejši skupini oseb. Zanimivo a pričakovano je, da se potrdijo določeni vrednotni premiki tudi na nivoju vrednotnih tipov, pri katerih zasledimo precejšno skladnost z rezultati nekaterih drugih študij. Ta se kaže v tem, da s starostjo upada pomen hedonsko-statusnih vrednot, narašča pa pomen patriotsko-potenčnih in moralnih vrednot. Ker gre za hierarhične kategorije vrednot (orientacije, tipi in makrokategoriji vrednot), je nakazano tendenco vrednotenja mogoče v splošnem zaslediti tudi na najširšem nivoju vrednot. S starostjo pridobiva pomen makrokategorija apolonskih vrednot, medtem ko pomen dionizičnih vrednot nekoliko upada.

Odprto ostaja vprašanje, čemu pripisati ugotovljene premike. Primerjave različnih študij kažejo, da gre v ozadju vrednotnih sprememb za delovanje in prepletanje več dejavnikov. Nekateri so bolj povezani s posameznikovo osebnostjo in drugi bolj s situacijskimi vplivi. Nedvomno pa so vrednotne spremembe odraz spremenjenih življenjskih okoliščin: izkušenj, življenjske situacije in širše življenjske perspektive posameznika in družbe.

Rezultati raziskave kažejo še na eno zanimivost, in sicer na podobnost ocenjevanja vrednot in vrednotnih dimenzij v obeh najstarejših starostnih skupinah. To sproža razmišljanje, ali smo v periodizaciji zajeli starostna obdobja, v katerih prihaja do pomembnih sprememb vrednot in ki so kritična za spreminjanje in oblikovanje vrednot. V obeh zadnjih starostnih skupinah (skupina od 36 do 60 let in nad 60 let) je starostni razpon zelo širok, kar obstoj nekaterih razlik v ocenjevanju vrednot lahko celo zabriše. V prihodnje bi bilo zanimivo osvetliti tudi nekatere vidike oblikovanja in razvoja vrednot pri otrocih.

LITERATURA

- Coleman, J.C. in Hendry L. (1990). *The Nature of Adolescence*. London: Routledge.
- Feshbach, S. in Weiner, B. (1986). *Personality*. Lexington: D.C. Heath and Company.
- Hultsch, D.F. in Deutsch, F. (1981). *Adult development and aging a life-span perspective*. New York: McGraw-Hill Book Company.
- Kilby, R.W. (1993). *The study of human values*. Lanham: University Press of America.
- Lešnik, P. (1995). *Razvoj in oblikovanje vrednot*. Ljubljana, Filozofska fakulteta (magistrska naloga).
- Montgomery, H. in Jacobsson, U.S. (1986). On the classification of life-values. *Goeteborg Psychological Reports*, 7, 16.
- Musek, J. (1982). *Osebnost*. Ljubljana: Dopisna delavska univerza Univerzum.
- Musek, J. (1991). Vrednote kot predmet psihološkega proučevanja. *Anthropos*, 1-3, 233-256.
- Musek, J. (1993). *Osebnost in vrednote*. Ljubljana: Educy.
- Musek, J. (1994). Lestvica vrednot (MLV). V T. Lamovec (Ur.), *Psihodiagnostika osebnosti 2* (str. 229-239). Ljubljana: Znanstveni inštitut filozofske fakultete.
- Musek, J. (1995). *Ijubezen, družina, vrednote*. Ljubljana: Educy.
- Pogačnik, V. (1987). *Lestvica individualnih vrednot*. Priročnik. Zavod RS za produktivnost dela, Ljubljana.
- Rokeach, M. (1973). *The nature of human values*. New York: The Free Press.
- Santrock, J.W. in Bartlett, J.C. (1986). *Developmental Psychology. A life-cycle Perspective*. Dubuque: Wm.C.Brown Publishers.
- Schwartz, S.H. in Bilsky, W. (1987). Toward a universal psychological structure of human values. *Journal of Personality and Social Psychology*, 53, 550-562.
- Schwartz, S.H. in Bilsky, W. (1990). Toward a theory of the universal content structure of values: Extensions and cross-cultural replications. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58, 878-891.
- Schwartz, S.H. (1992). Universals in the content and structure of values: theoretical advances and empirical tests in 20 countries. *Advances in Experimental Social Psychology*, 25, 1-65.
- Zupančič, M. in Justin, J. (1991). *Otrok, pravila, vrednote. Otrokov moralni in socialni razvoj*. Radovljica: Didakta.
- Wrightsmann, L.S. (1994a). *Adult Personality Development. Theories and Concepts. vol. 1*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Wrightsmann, L.S. (1994b). *Adult Personality Development. Applications. vol. 2*. Thousand Oaks: Sage Publications.